

Araştırma Makalesi / Research Paper

TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE ÇEKİM EDATLARI VE ZARF-FİİL EKLERİYLE KURULAN YAPILARDAKİ SINIRLANDIRMA İŞLEVLERİ

Savaş ŞAHİN*

Öz

Türkiye Türkçesinde çekim edatlarının cümlede müstakil bir rol oynamadığı ve buna bağlı olarak tek başına cümlenin bir ögesi olamayacağı söylenir. Gramercilerin bir kısmı ise edat gruplarını cümle içerisinde isim, sıfat ve zarf olarak değerlendirir. Kimi gramerciler de çekim edatlarını cümle içerisinde özne, tümleş ve yüklem görevleriyle incelemiştir. Yalın durumda bulunan ya da hâl eklerinden birini alarak oluşan edatlı tümleşler cümleye sınırlandırma, zaman, ölçü, miktar, yaklaşıklık gibi çeşitli anlamlar katar, kimi zaman yüklem anlamını zaman bakımından sınırlar. Bu çalışmada bu yapıların Türkmen Türkçesinde kullanılan sınırlandırma işlevi ele alınmıştır. Çekim edatlarının ve zarf-fiil eklerinin bir kısmı cümle içerisinde aynı zamanda sınırlandırma işlevine de sahiptir. Türkçede bu yapıların sınırlandırma işlevini ayrıntılı olarak inceleyen çalışmaların sayısı oldukça azdır. Türkmen Türkçesindeki sınırlandırma yapıları; zamanı başlangıç noktası bakımından sınırlandırıcılar, zamanı bitiş noktası bakımından sınırlandırıcılar, işaret ettiği unsurları vurgulayarak veya karşılaştırarak sınırlandırıcılar, zarf-fiil ekleri ile kurulan sınırlandırma yapıları şeklinde dört ana başlıkta incelenmiştir. Sınırlandırma yapıları belirli dil yapıları ile yapılabilmektedir. Dört farklı şekilde kurulan sınırlandırma işlevli yapılar durum ekleri, zarf-fiil ekleri, çekim edatları yardımıyla yapılmaktadır. Türkmen Türkçesinde başlangıç noktasının durum ekleriyle, bitiş noktasını ise çekim

Geliş Tarihi/ Date Applied: 28.08.2019

Kabul Tarihi/ Date Accepted: 20.08.2020

Makalenin Künyesi: Şahin, S. (2020). "Türkmen Türkçesinde Çekim Edatları ve Zarf-Fiil Ekleriyle Kurulan Sınırlandırma Yapıları". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 50, 77-98.

DOI: 10.24155/tdk.2020.141

* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, savassahin@akdeniz.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-4462-9006

edatlarıyla sınırlandırılmasıyla kurulan yapılar diğerlerine göre daha sık kullanılmaktadır. Başlangıç noktası çoğunlukla zarf-fiil ekleri ve çekim edatları ile sınırlandırılır. Çekim edatlarında ise yapıların +dAn durum eki zamanı başlangıç noktası bakımından sınırlandıran tek durum ekidir.

Anahtar sözcükler: Türkmen Türkçesi, sınırlandırma, sınırlandırma işlevi, edat, edat öbeği.

Delimitation Functions in Turkmen Turkish Established with Prepositions and Verbal Adverbs

Abstract

It is said that inflected prepositions does not play an independent role in Turkish and consequently cannot be an element of the sentence alone. Some of the grammarians categorize the prepositions in the sentence as names, adjectives and adverbs, while some grammarians have examined grammatical prepositions in terms of subject, complement and predicate tasks. Prepositional complements that are in a simple state or formed by taking one of the suffixes add various meanings to the sentence such as limitation, time, measure, quantity, approximation, and sometimes limit the meaning of the predicate in terms of time. In this study, the restriction function of these structures in Turkmen Turkish is discussed. Some prepositions and adverb-verb suffixes also have the function of limiting in the sentence. There are very few studies examining the restriction function of these structures in Turkish. Restriction structures in Turkmen Turkish; The limitation of time in terms of starting point, limiting time in terms of end point, limiting it by emphasizing or comparing the elements it points to, limiting structures established with adverb-verb affixes are examined under four main headings. Delimitation structures can be made with certain language structures. Constraint function structures established in four different ways are made with the help of state suffixes, adverb-verb affixes, and conjugation prepositions. In Turkmen Turkish, structures established by limiting the starting point with the case suffixes and the ending point with the inflectional prepositions are used more frequently than others. The starting point is mostly limited by the adverbial-verb affixes and conjugation prepositions. In conjugation prepositions, the +dAn state suffix of structures is the only case suffix that limits the time in terms of the starting point.

Keywords: Turkmen Turkish, delimitation, delimitation functions, preposition, preposition group.

Giriş

Çekim edatları işletme eki görevini yüklenen edatlardır. Çeşitli sözcüklerden sonra gelerek onların zarf olarak kullanılmalarını sağlarlar. Bu özellikleriyle çekim edatları, isim hâl eklerine yaklaşırlar ve onların yerine geçebilirler. Çekim edatları, birleştikleri kelime veya kelime grubu ile edat

grubunu oluştururlar. Çekim edatlarının bir kısmı isim kökenli, bir kısmı fiil kökenlidir (Eraslan, 2012: 296-297). Son çekim edatlarının bir kısmı yalnız edatı vazifesi görürler. Bir kısmı ise aslında isimken edat gibi de kullanılan kelimelerdir. Son çekim edatları beraber kullanıldıkları isim unsurunun sonuna gelerek ve sonuna geldiği isim unsuruyla birlikte edat grubunu meydana getirir. İsmın zarf hâlini teşkil eden bu yapı zarf veya sıfat olarak görev yaptığı gibi isim unsuruna ekli veya eksiz olarak bağlanabilir (Ergin, 2002: 366-367).

Tuncer Gülensoy, son çekim edatları yerine “son çekim edatı” teriminin kullanıldığını ve bunların “işletme eki vazifesi gören edatlar olduğunu, isimlerden sonra gelerek onların çeşitli zarf hâllerini yaptıklarını; beraber buldukları isim unsurunun sonuna gelerek ve onunla birlikte edat grubu adı verilen kelime grubunu meydana getirdiklerini” belirtir. Son çekim edatları yapı bakımından 1. İsimlerle eksiz olarak birleşenler. 2. Zamirlerin genitif hâlleri ile birleşenler. 3. İsimlerin ve zamirlerin datif hâli ile birleşenler. 4. İsimlerin ve zamirlerin ablatif hâli ile birleşenler şeklinde dört gruba ayrılabilir (Gülensoy, 2000: 427).

Zeynep Korkmaz, “Görevleri Bakımından Edatlar” başlığı altında edatları on iki gruba ayırır: “Aitlik ve ilgili olma ilişkisi kuranlar”, “Benzerlik, tıpkılık, denklik ilişkisi kuranlar”, “Belirtme yoluyla başkalık ilişkisi kuranlar”, “Sebep, maksat, gaye, hedef ilişkisi kuranlar”, “Öncelik, sonralık ve zaman ilişkisi kuranlar” vb. (Korkmaz, 2003a: 1066-1084).

Dar bir kelime sınıfını teşkil eden edatlar başlıca iki kaynaktan beslenmişlerdir. Biri takı olarak kullanılan zarflardır. Birçok zarflar aslında sıfat olup kullanılışa göre zarf sayıldıkları gibi çoğu edatlar da aslında zarf olup bu işleyişle bir isme geldiklerinde edat sayılırlar. İkinci kaynak da adı katkı alan çekim hâlindeki yer yön adlarıdır (Banguoğlu, 2007: 289). Edat grupları cümle içerisinde isim, sıfat, zarf görevinde kullanılabilirler. Türkmen Türkçesinde çekim edatları *sözsoňy kömekçiler* terimiyle karşılanır. Onlar bağlandığı sözcükle birlikte cümlede ortaya çıkan düşüncenin zamanını, yerini, yönünü, sebep ve maksadını anlatırlar. Zaman bildiren *söz soň kömekçiler* “edatlar” öň “önce”, soň “sonra”, owal “evvel”, ozal “önce”, bəri “beri”, çenli, deňeç “-A kadar” gibi sözcüklerdir (Garahanow vd., 2009: 235).

Türkmen gramercileri edatları, tek başlarına bir manaya sahip olan hem de edat olarak görev yaptıklarında tek başlarına bir anlam taşımayan, kelime ve cümleleri birbirine bağlamaya, cümlede kelimelerin birbiriyle olan ilgisini göstermeye, ilgili kelimenin anlamını kuvvetlendirmeye hizmet eden yardımcı sözcükler (Botjakow vd., 2000: 468; Azymow vd., 1992: 271) şeklinde tanımlamışlardır.

Türk yazı dillerinin başlangıcından beri bilinen veya sonradan oluşan bazı çekim edatlarının hem “karşılaştırma” hem “sınırlandırma” işlevleriyle kullanıldığı görülmektedir (Öner, 2011: 39). “Dildeki sınırlandırma, herhangi bir unsurun başlangıcını veya yayılabileceği en son noktayı sınırlandırmak şeklinde olabileceği gibi bir kısım unsurların vurgulanmak veya karşılaştırmak suretiyle diğerlerinden ayrılarak sınırlandırılması şeklinde de olabilir.” (Salan, 2018: 5).

İsimlerden sonra gelerek, bağlı olduğu isimle cümlenin diğer unsurları arasında zaman, mekân, cihet, tarz, benzerlik, başkalık vb. gibi bakımlardan çeşitli ilgiler kuran kelimeler (Hacıeminoğlu, 1992: 1) olan çekim edatları kimi zaman zamanı başlangıç ya da bitiş noktası bakımından sınırlandırmaktadırlar. Kimi zaman da işaret edilen unsurlar vurgulanarak ya da karşılaştırılarak sınırlandırılır. Bu sınırlandırma yapısı hâl ekleri, çekim edatları ve bağlama edatlarından oluşan dil yapılarıyla kurulur.

Türkmen Türkçesinde de diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi sınırlandırma işleviyle kullanılan gerek son çekim edatlarının gerekse zarf-fiil yapılarının çokluğu dikkat çekicidir. Türkmen Türkçesinde Türkiye Türkçesinde olduğu gibi bazı zarf-fiil yapılarının sınırlandırma işleviyle kullanıldığı görülür. Bazı zarf-fiillerin edatlarla birlikte de sınırlandırma işlevinde kullanıldıkları görülür (-mazdan/-mezden öñ, -andan/-enden soñ vb.). Sınırlandırma işlevli zarf-fiil yapıları da bu çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu çalışmada sınırlandırma işlevli yapıların Türkmen Türkçesindeki durumları ortaya konulmaya çalışılmış, Türkmen Türkçesi gramerleri ve birkaç edebî eser taranarak sınırlandırma yapıları tespit edilmiştir.

1. Başlangıç Noktası Bakımından Zamanı Sınırlandıranlar

1.1. bəri [bä:ri]“-dAn beri, buraya, bu tarafa”

Berü edatının kökeniyle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar edattaki -ru ekinin yön gösterme eki olduğunu iddia ederken bazıları da edatın ber+ü hâlinin bir zarf-fiil şeklinden geldiğini iddia etmişlerdir (Alkaya, 2007: 201). Daha eski biçimi *berü olan ve “bu yana, bu yanda” anlamında (Li, 2004: 146) Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay, Kıpçak Türkçesi dönemlerinde kullanılmış olan bu edat daha çok zaman ve mekân ifade eden kelimelerle kullanılmakta ve cümlede zarf vazifesi görmektedir (Hacıeminoğlu, 1992: 16).

Türkmen Türkçesinde bəri edatı genellikle ayrılma hâli eki ile birlikte kullanılmakla beraber kimi yerde kendisinden önce ek almamış bir sözcükten sonra da kullanılarak işin, hareketin başlangıç noktasını gösterir (Borjakow vd., 2000: 485). Bu edat, iyelik ekleriyle kullanılmasının yanında daha çok zaman isimleri ile kullanılır. Bəri edatı kendisinden önce fiile

eklenen -All zarf fiil ekiyle de kullanılabilir. -All zarf fiil ekinden önce ünlüyle biten bir fiil varsa a>a: e>ä ses değişimi görülür: başla+alı>başla:lı “başlayalı” döre+eli>döräli “ortaya çıktığından beri” yaz çykaly bäri “yazdan beri” vb.

Türkmen Türkçesinde bu çekim edatı kendisinden önce -dAn ayrılma hâli eki alarak kullanıldığı gibi kendinden önce ek almadan da kullanılabilir. Bu edat belirli bir zaman diliminde geçen sürenin miktarını başlangıç noktası bakımından sınırlandırmaktadır. Bä:ri edatı genellikle kendisinden önce bir zaman ifadesiyle birlikte kullanılmakla birlikte kimi zaman da öncesinde gelen isimleri de sınırlandırmaktadır: Özbek geçebilmez *derýadan bäri* diyen setirini biraz özgerdip gowy etdik ahyryn (KYYK, 11). Sonunda “Özbek deryadan bu tarafa geçemez denilen satırını biraz değiştirmekle iyi ettik.” Indi *on ýyl bäri* özüme beren sözümünden dönemok (KYYK, 26). “Şimdi on yıldan beri kendime verdiğim sözden dönmüyorum.” Marynyň “Lenin baýdagy” gazetiniň ýanyndaky edebiyat birleşmesine gatnaşýany *döwrümüzden bäri* bilýärdik (KYYK, 30). “Merv’in Lenin Bayrağı gazetesinin yanındaki edebiyat ittifakına katıldığını devrimizin başından beri biliyorduk.”

1.2. başlap [başla:p] “-dAn itibaren, -dEn beri, -dAn başlayarak” /-dAn beýlä:k -dEn beri, -dEn beri, -dEn bu yana, -dEn itibaren”

Aslen başla- (baş+la-) fiilinin ulaç biçimi olan bu kelime çağdaş Türk lehçelerinde bir işin başlangıcını gösteren bir edat olarak çıkma durumundaki sözcüklerle birlikte kullanılmaktadır (Li, 2004: 139). +IA ekine getirilen -p zarf fiil ekli +IAp eki Karahanlı metinlerinde; Altay, Kazan, Türkmen lehçelerinde zaman ve tarz zarfı hâline gelmiştir (Korkmaz, 2000: 69-70). Kendinden önce -dAn ayrılma hâli eki alan ve bir zaman ifade eden bir sözcükle kullanılan bu yapı belirli bir zaman diliminde geçen sürenin miktarını başlangıç noktası bakımından sınırlandırmaktadır: Emma ol *enesinden doglan gününden başlap*, nädogry iyip-içmek bilen öz ömrünü gysgaltmagyň aladasynda ýaşayar (KYYK, 305). “Fakat o, dünyaya geldiği günden itibaren düzensiz yiyip içmekle kendi ömrünü kısaltmakla ilgileniyor.” Bu yapı kimi zaman da isimleri sınırlandırmaktadır: “Garaşsyzlyk ganatym” diyen *adyndan başlap*, oňa giren “nobatçy”, “bir günlük” goşgularyny men gaty tankyt etdim (KYYK, 320). “Bağımsızlık Kanadım” adından başlayarak ona dâhil olan “nöbetçi”, “bir günlük” gibi şiirlerini çok sert bir şekilde eleştirdim.” Umuman, döredijilik adamlarynyň, *senden başlap*, köpüsi soňky on ýylda ýaranjaňlyk baryny görkezdi (KYYK, 320). “Genellikle senin döneminden itibaren yazarların çoğu son on yılda ne kadar dalkavuk olduklarını gösterdiler.”

1.3. beýläk/şeyläk “-dAn itibaren, -dAn böyle”

Devam etmekte olan bir işin başlangıç noktasını gösterir ve cümlede zarf görevinde kullanılır. Zaman ifade eden bir kelimeye -dAn eki ya da -AndAn ekinden sonra beýlek/şeyläk edatları getirilerek (ertirden beýläk “sabahtan beri”) kurulan bu yapı zamanı başlangıç noktası bakımından sınırlandırma işlevinde kullanılır: Durdymurat bu gyzy göze görnenden beýläk halap başlady. “Durdumurat bu kızı gördüğünden beri hoşlanmaya başladı.” İşaret zamirleriyle birlikte de kullanılır: Şu günden şeyläk siz öz eminlik möhlediňizi gutardy hasap ediň. “Bu günden itibaren siz hakemliğinizi bitti sayın.” (Borjakow vd., 2000: 497).

1.4. boýy “boyunca”

Hareketin, işin belli bir noktadan başlayıp devam ettiğini belli bir zamanı göstererek sınırlandırmaktadır.

Ol, Artygyň ýyl boýy azap çekenini bilse-de, ýyl boýy aç galanyny unutmasa-da, onuň zähmetini Halnazaryň haýsy ýol bilen alanyna düşümedi. “O, Artık’ın yıl boyu azap çektiğini bilse de yıl boyu aç kaldığını unutmasa da onun zahmetini, Halnazar’ın hangi yolla çektiğini anlamadı.” “İlki bilen bu tazelikler dayhan köpçüliginiň durmuşyny gowulandyryardy. Bu bolsa şahyryň ömür boýy eden arzuwydy. “Öncelikle bu yenilikler çiftçilerin çoğunun hayatını güzelleştiriyordu. Bu ise şairin hayat boyu arzu ettiği şeydi” (Borjakow vd., 2000: 485).

1.5. burun (-IncAyA kadar, -mAdAn önce, -dAn önce)

Bu sözcük, daha önce “burun, gaga” vb. anlamlarına sahip olup buradan “doğanın çıkıntılı yüzü, burun, dağın tepesi” anlamına daha sonra mecaz olarak “önde, önde bulunan” anlamına ve daha ileri gelişmeyle de “zamanda önce olan, önceki” anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır (Clauson, 1972: 366). Bu yapı belirli bir zaman diliminde geçen sürenin başlangıç noktasını sınırlandırmaktadır: Hanjar urup, gara bagryň dildirer, ajalyňdan baş gün burun öldürer (VG, 69). “Hançer vurup kara bağrını parçalar, ecelinden beş gün önce öldürür.”

1.6. ozal “-dAn önce, önce”

Aslen oz- “kaçmak, kurtulmak, başkasından ileri geçmek” fiilinin ulaç biçimi olan bu sözcük Karaçay Balkar Türkçesinde oza, Altay Türkçesinde ozo, Türkmen Türkçesinde -l ile genişletilerek ozal biçiminde kullanılmaktadır (Li, 2004: 351-352). Türkmen Türkçesinde ozal ve owal “evvel, önce” aynı anlamlarda sözcükler olup birbirinin yerine kullanılabilirler. Belirli bir zaman diliminde geçen sürenin başlangıç noktasını sınırlandırır- lar. Başlangıç noktası ifadesiyle geçmişten şu ana kadar olan zaman dilimi

işaret edilir: Biz baş-alty ýyl *mundan ozal* goňşy oturyardyk (DE, 113). “Biz bundan beş altı yıl önce komşuyduk.” *On alty ýyl mundan ozal*, men bu oglany bir ýykyk tamyň içinden tapdym — diýip, hemme bolan wakalary bir-bir aýdýar (DE, 185). “Bundan on altı yıl önce ben bu oğlanı yıkık bir evin içinde buldum deyip bütün olayları tek tek anlatıyor.”

1.7. öň/öňi:nçä/ öňürti “önce, -dEn önce, dEn evvel”

Bu çekim edatları zamandaki akışın süresini başlangıç noktası bakımından sınırlandırma işlevine sahiptir. Türkçenin her sahasında yön ismi olarak kullanılan öň “önce“ edat olarak Harezmi, Çağatay sahaları ile Batı Türkçesinin ilk devrelerinde görülmektedir (Tiken, 2004: 38). Türkmen Türkçesinde ayrılma hâli eki almış bir sözcükten sonra öň edatı getirilerek tahmin bildiren zarf görevli bir sözcük grubu meydana getirilir (Borjakow vd., 2000: 494). Alymlar biziň eýýamymyzdan 6 *müň ýyl öň* türkmenleriň ata-babalarynyň öňde baryjy bilimleri özleşdirdiğini nygtaýarlar (AK, 5). “Âlimler milattan altı bin yıl önce Türkmenlerin atalarının çağın önemli bilgilerine sahip olduklarını vurguluyorlar.” Halk döredijilik eserlerini öğrenmekliğin zerurlygyny, onun ähmiýetiniň örän uludygyny ylym köp asyrlar *mundan öň* ykrar etdi (AK, 2014: 98). “Halk edebiyatı eserlerini öğrenmenin gerekliliğini, onun çok önemli olduğunu bundan asyrlar önce kabul etti.” Tohumy öňürti gurutýarys, soňra ýere sepýäris – diýip jogap berýärler (DE, 309). “Tohumu önce kurutuyoruz sonra yere serpiyoruz diye cevap veriyorlar.”

Eski Türkçe öňi “başka, -dAn başka, farklı (Gabain, 2007: 290) sözcüğüne +n vasıta hâli eki ile +ça eşitlik hâli ekinin getirilmesiyle öňi:nçä edatı, Türkmen Türkçesinde -den önce anlamında kullanılan bir tarz zarfı meydana getirmiştir. Sözcük, ayrılma hâli ekiyle birlikte kullanılarak öňürti ve öň edatlarıyla aynı anlam ve görevde kullanılmaktadır. *Türkmen diliniň grammatikasy (Türkmen Dilinin Grameri)* adlı eserde bu edat hakkında “bir işin hareketin, durumun asıl fiilde asıl anlatılan işten önce gerçekleştiği anlatılır” şeklinde bir açıklama yapılmıştır: Patyşanyň ýanyna barmazdan öňinçä garawullardan geçmek gerek. “Padişahın yanına gitmeden önce bekçilerin yanından geçmek gerek.” (Borjakow vd., 2000: 494).

Aslen öňürt- “önüne geçmek, ileri geçmek” eyleminin ulaç biçimi olan bu sözcük, Türk lehçelerinde çıkma durumundaki sözcüklerden sonra getirilerek “-den önce” anlamını veren bir edat olarak da kullanılmış veya kullanılmaktadır: Bu sapar men Setdardan öňürti geldim. “Bu sefer ben Setdar’dan önce geldim.” (Li, 2004: 364).

1.8. soň/soňra “-dEn sonra”/ -Aň soň “, -dAn beri, , -dAn sonra”/ -AndAn soň/soňra “dİkdan sonra”

Soň sözcüğü başlangıçta muhtemelen bir nesnenin fiziki olarak sonu veya arkası anlamındaydı fakat ad olarak “son”, sıfat olarak “daha sonra, sonraki”, belirteç ve sontakı olarak “sonra” gibi anlamlarda kullanılmıştır (Clauson, 1972: 832). Soňra edatı soň sözcüğü ve -ra ekinde meydana gelir. “-ra” ekinin yön gösterme eki olduğu, ara>-ra ekinde geliştiği, -rak>-ra şeklinde geliştiği ve -rak’ın yer bildiren bir ek olduğu, -rak>-ra şeklinde kısalan ekin aslında küçültme ekinde meydana geldiği gibi konular tartışmalıdır (Alkaya, 2007: 586). -An ekli sıfat-fiiller, edatlarla birleşerek edat grubu oluştururlar ve -An ekinin soň edatıyla birleşerek kullanıldığı yapılar (-Aň soň “, -dAn beri, -dAn sonra”) Türkmen Türkçesinde oldukça sık kullanılır (Delice, 2010: 254). Erkan Salan Türkmen Türkçesinde soň’un çekim edatı olarak ada daima -dAn durum ekiyle bağlanmasının soň’un ekleşmesini tamamen engellediğini iddia etmiştir. Yine taradığı eserde aynı yapıdaki cümlelerde -dAn’ın hem düştüğü hem de düşmediği örneklere rastladığını ancak genel eğilimin düşmeden yana olduğu bilgisini verir (Salan, 2014: 107-108).

Türkmen Türkçesinde -An ekine ayrılma hâli eki -dAn ekinin eklenmesiyle oluşan -AndAn soň/soňra “dİktan sonra” yapısı sık kullanılan sınırlandırma işlevli yapıdır: Menden soňra tagt we täjimde kim eýelik eder...» diýdi. (AK, 8). “Benden sonra taht ve tacıma kim sahip çıkar.” dedi. Şu wakalardan soňra iki eserde-de patyşalaryň ikisiniň hem perzentleriniň dünýä inişi barada gürrüň edilyär (AK, 109). “Şu olaylardan sonra iki eserde de padişahların her ikisinin ve çocuklarının dünyaya gelişi konusundan bahsediliyor.” Ol gelenler bilen salamaşandan soň, köne tanyş ýaly bolup meniň ýanyma geldi-de sypaýyçylyk bilen: -Biz Berdi Myradowiçi bular ýaly günde azara goýup ýörmäliň—diýdi (KYYK, 142). “O, gelenlerle selamlaştıktan sonra eskiden beri tanıştırmış gibi yanıma geldi ve nazikçe —“Biz Berdi Miradoviç’i bunlar gibi her gün huzursuz etmeyelim” dedi.”

1.9. keyin “son; sonra, geriye; geçmiş zaman; -dAn sonra”

*kē “arka, geri” sözcüğünün sıfat/belirteç biçimi olan bu sözcük, çoğunlukla yer için “arkada” ve daha az sık olarak da zaman için “sonra” anlamına gelir. Bu sözcük, erken dönemde ana yönlerden birini belirtirken doğan güneş esas alındığında “batıya doğru” ve öğle vakti güneşi esas alındığında ise “kuzeye doğru anlamında” kullanılmıştır (Clauson, 1972: 296).

Megerem, aýtganym düzüw bolmasa, meniň *essalatu-jynazamdan keyin* hem Marynyň, Ahalyň, Etregiň, Çohpetdäniň, Ürgenjiň ähli musulmanlary salawat aýtmazdylar (KYYK, 87). “Muhtemelen, söylediklerim

doğru olmasaydı benim cenaze namazımdan sonra Merv'in, Ahal'in Et-rek'in, Çohpetde'nin, Ürgenç'in bütün müslümanları salavat getirmezdi.”

1.10. aňry/aňryk (aňry/aňryk) “-dAn öte, -dAn fazla, -dAn sonra”

Geri, arka, beri anlamındaki bu sözcükler kendinden önce ayrılma hâli eki almış bir sözcükle kullanıldıklarında -dAn öte, -dAn fazla, -dAn sonra anlamlarında kullanılır. Belirli bir zaman diliminde geçen süreyi başlan-gıç noktası bakımından ve yerle ifade edilen mesafeyi, süreyi bitiş noktası bakımından sınırlandırmaktadır: Onuñ *mundan aňry* geplemäge ysgyny galmady. “Onun bundan sonra konuşmaya mecali kalmadı.” Atlylar bolsa hálki gaçan keyikler ýaly dabyrdaşyp ilerki *belentlikden aňryk* aşyp gitdi-ler. “Atlılar ise az evvel kaçan geyikler gibi koşturup ilerdeki tepelikten öteye aşyp gittiler.” (Yıldırım, 2017: 431).

1.11. indi “artık”

İndi edatı tek başına kullanıldığı gibi kendisinden sonra -dEn beýläk (bundan böyle) yapısını da alabilir. Belli bir zaman diliminde geçen sü-renin başlangıç noktasını sınırlandırmaktadır: Goý, *indiden beýläk* meniñ raýatymda hiç hili bihuda iş görülmesin (DE, 48). “Yeter, artık benim hal-kımın içinde hiçbir zaman boş iş yapılmasın.” İndi bize rugsat ber, biz ýene gideli we bolan işleri ol patyşa gürrüñ bereli (DE, 27). “Artık bize izin ver, biz yine gidelim ve yapılan işleri padişaha anlatalım.”

1.12. häzir “artık”

Ayrılma hâli eki alan isimler ile kullanılan bu edat zarf yapar. Belirli bir zaman diliminde geçen sürenin başlangıç noktasını sınırlandıran bir çekim edatı olarak kullanılır: “Gojugyñ bagy” diyip at alan obanyñ yerin-de *häzir* Mary welaýatynyñ pionerler öyi yerleşýär. (KYYK, 210). “Go-cuk’un Bağı diye ad verilen köyün yerinde şimdi Merv vilayetinin önde gelenlerinin evi bulunuyor.” Hut şonuñ üçinem *häzir* ol ýurtda edebiyata, çap sözüne gyzyklanma kem-kemden peselýär. (KYYK, 261). “Tam da bu yüzden artık o ülkede edebiyata, yayın sözüne ilgi yavaş yavaş azalıyor.”

2. Zamanı Bitiş Noktası Bakımından Sınırlandıranlar

2.1. gadar “-A kadar”

Ekin en eski şekli olan tegi edatı, zaman ifadesi taşıır ve zaman bildiren isimlerin yönelme hâli ile birleşir: ölüm künice tegi “ölüm gününe kadar” (Eraslan, 2012: 309). Jean Deny; kadar, dek, deyin edatlarını sınırlayışlı edatlar başlığı altında incelemiş ve bu edatların aynı zamanda karşılaştırma edatları vazifesinde kullanıldığını belirtmiştir. Kadar edatı bir işin “ediş ve oluşun” zaman veya yer içinde vardığı noktayı ve bir eylemin bitmeden

önceki zamanını gösterir (Deny, 2012: 556). -A kadar yapısı, kendinden önce zaman ismi olarak zaman ifade eden sözcüklerle birlikte kullanıldıklarında zamanı bitiş noktası bakımından sınırlandırmaktadır: Asly han, tä *kyrk ýyla gadar* müjewür bolup, şol mazaryň üstünde galyp, pir boldy (AK, 83). “Aslı Han ta kırk yıl kadar mezar bekçisi olarak bu mezarın başında bekleyip pir oldu.”

2.2. çen/ -çenli/ çemeli/çemesi/ çemeleri/çemesinde “kadar, -A kadar”

Bu edat; yönelme hâli eki almış sözcüklerden önce ayrılma hâli ekiyle kullanılarak anlam açısından hareketin, durumun ait olduğu zamanın ölçüsünün sınırını tam olarak göstermeye yarar. Yani hareketin, olayın başladığı ve bittiği zamanı, yayıldığı yeri, miktarını, ölçüsünü anlatır (Berkil, 2003: 46). Çen/ -çenli/ çemeli/çemesi/ çemeleri/çemesinde edatları fiilin süresini, bir işin bir durumun bitiş zamanını göstererek yönelme hâli eki alan isimler ile kullanıldıklarında cümle içinde zarf olarak görev yapar. Yönelme hâli eki almış olan bağlama edatı yardımcı cümleyi sınırlandırma işlevli tümleç hâline getirir:

Mysal üçin, häzir Aşgabatdan *Mara çenli* maşynly gitseň, ýolda 7-8 ýerde maşynyňy, dokumentleriniňi barlaýarlar. (KYYK, 384). “Mesela, şimdi Aşgabat’tan Merv’e kadar arabayla gidersen yol boyu yedi sekiz yerde arabanın belgelerini kontrol ediyorlar.” Olar bar zatlaryny gaýgyrman, myhmana ir ertirden, *giç agşama çenli* hyzmat edýärler (AK, 317). “Onlar parasını pulunu düşünmeden, sabahtan akşama kadar misafirlere hizmet ediyorlar.”

2.3. deňeç “-A kadar”

Yönelme hâli eki almış sözcüklerle birlikte kullanılır. Belirli bir zaman diliminde geçen sürenin miktarını bitiş noktası bakımından sınırlandırmaktadır: Oňa deňeç olaryň gaharyndan ýene bir adam geçip ugran (DE, 215). “O zamana kadar yine bir adam onların kahrına uğramış.”

2.4. golaý “-A yakın, -A doğru, -A kadar”

Yönelme hâli eki alan golay edatı mesafeyi ve belirli bir zaman diliminde geçen sürenin miktarını bitiş noktası bakımından sınırlandırma işlevine sahiptir. Az ýöräp, köp ýöräp, şazadanyň atasynyň şäherine golaý barýarlar (DE, 244). “Az gidip uz gidip şehzadenin babasının şehrinin yakınına kadar varıyorlar.” Ahyr *günorta golaý* patyşadan oňa çakylyk gelýär. Patyşa ony çagyryp şeýle diýýär (DE, 21). “Sonunda öğleye doğru padişahın ona davet geliyor. Padişah onu çağırıp şöyle diyor.” Perman daňa golaý basyrganyp oýandı (PE, 751). “Ferman sabaha doğru esneyerek uyandı.”

2.5. [ýaky:n] “yakın, civarı, -A doğru”

Belirli bir zaman diliminde geçen sürenin miktarını bitiş noktası bakımından sınırlandırmaktadır. Kendinden önce zaman ifade eden bir sözcükle birlikte kullanılır: Öyläne ýakyn günün öni açyldy. “Öglene doğru güneş yüzünü gösterdi.” Meniň gelenime *bir aya ýakyn* bolupdyr-diýip ol dostlaryna ýüzlendi. “O, dostlarına ben geleli bir aya yakın olmuş diye söyledi.” (Yıldırım, 2017: 431).

3. İşaret ettiği Unsurları Vurgulayarak veya Karşılaştırarak Sınırlandıranlar

3.1. başga “başka, dışında”

Eski Anadolu Türkçesinin ilk kaynaklarında rastlanmayan bu yapı, dönemin sonlarına doğru yaygınlık kazanmaya başlamış olmalıdır. Eski Anadolu Türkçesinde bu yapının yerine genellikle +dAn ayruk, -dAn artuk gibi biçimler kullanılmıştır (Salan, 2018: 117). Sıfat olarak da kullanılan başga sözcüğü Harezmi, Kıpçak, Çağatay gibi Eski Türk dillerinde ve Türkmen, Özbek, Yeni Uygur, Hakas, Kumuk gibi daha birçok çağdaş Türk lehçelerinde kullanılmaktadır (Li, 2004: 132-138). Türkmen Türkçesinde kendisinden önce -dAn eki almış bir sözcük ile kullanılır: Men *ondan başga* hiç kimi görmedim. “Ben ondan başka hiç kimseyi görmedim.” Muny *sizden başga* hemmeler bilýär. “Bunu sizden başka herkes biliyor.” Birinci örnekte görülen yalnız bir kişiyle sınırlıdır. Başka kimse görülmemiştir. İkinci örnekte ise durumu bilmeyen yalnızca bir kişidir. Onun haricinde durumdan herkes haberdardır. Her iki örnekte de miktar bakımından bir sınırlandırmaya işaret edilmiştir.

3.2. özge “başka, -dAn başka, -dAn hariç”

Kendisinden önce ayrılma hâli eki almış bir sözcükle kullanılan “özge” edatı işaret ettiği unsurları gösterip diğer unsurlardan ayırarak sınırlandırmaktadır. Ayrılma hâli eki almış sözcüklerle birlikte kullanılır. Emma duranlaryň *gyzdan özgesi* oňa düşünmeyär (DE, 169). “Fakat orada bulunanlardan kızıdan başkası onu anlamıyor.” Husnuňa ýaryňdan özge bakmasyn (VG, 97). “Güzelliğine yarından başkası bakmasın.” Birinci örnekte düşünme işini yalnız bir kız yapmakta ve diğerleri düşünmemektedir. Düşünme işi işaret edilerek bunu yapan özne tek kişi ile miktar bakımından sınırlandırılmıştır. Yine ikinci örnekte de bakma işi işaret edilerek -dAn özge edat yapısıyla miktar bakımından bir sınırlandırma yapılmıştır.

3.3. gaýry “başka, -dAn başka”

Kendisinden sonra bir isim olarak kullanılan bu edat yapısı işaret ettiği unsurları diğer unsurlardan ayırarak sınırlandırmaktadır: Bähliil dananyň öz öýünde bolýan wagtyndan çölde we *gaýry* obalarda we şäherler-

de bolýan wagty köp bolýar eken (DE, 310). “Behlil âlimin kendi evinde geçirdiği vakit çöllerde ve diğer köylerde ve şehirlerde geçirdiği vakitten fazladır.” Şu yerde *gayry* dindäki aşyk ýigit bilen magşuk *gyzyň* biri-birine göwün berip, öz uýan dinlerinden yüz öwürmeklerine näme sebäp boldu-ka? (AK,106). “Burada başka dinden aşık yiğit ile sevdiği kızın birbirine gönül verip kendi dinlerine yüz çevirmelerine ne sebep oldu acaba?”

3.4. artyk “-DAn fazla, -DAn öte”

Miktar ve şahıs ifade eden bir sözcükten sonra gelerek işaret ettiği unsurları vurgulayıp sınırlandırmaktadır: Daşky görnüşine görä çaga *alty ýaşyndan artyk* bolarly däldi. “Dış görünüşüne göre çocuk altı yaşından fazla değildi.” (Yıldırım, 2017: 432). Bu yerde hiç haçan hem şu bolşuñdan *artyk* derejä ýetmersiň (DE, 207). “Burada hiçbir zaman olduğundan fazla dereceye ulaşamazsın.” Şonuñ üçinem muña wezirlere edilenden hem on esse *artyk* hyzmat edýär (DE, 94). “Onun için buna, vezirlere yapılan hizmetten on kat daha fazla hizmet ediyor.”

3.5. +A laýyk “-A layık, uygun, has”/ laýykda “-A layık, özgü, uygun, has”

+A eki laýyk son çekim edatıyla kalıplaşarak işaret ettiği belirli unsurları diğer unsurlardan ayırmak suretiyle vurgulayıp sınırlandırmaktadır. Belirli unsurlar yalnızca işaret edilen isme mahsustur. Birlikte kullanıldığı isim unsurunu vurgulayıp diğerlerinden ayırarak sınırlandırma işlevini yerine getirir: Garybyň *gyzy patyşa laýyk* däldir. (DE, 164). “Fakirin kızı padişaha layık değildir.” Meniň *patyşalygyma laýyk* gelýän iki sany oğlan-*jygy maña tapyp, ogullyga berseñiz, men olary gijeler okatsam we terbiýe bersem, wagtym hoş geçerdi* (DE, 195). “Benim padişahıma layık olan iki tane oğlanı bana bulup evlatlık verseniz ben onları geceleri okutsam, terbiye etsem vaktim güzel geçerdi.”

3.6. barada [ba:rada] “hakkında, konusunda”/ hakynda “hakkında, konusunda” / babatda [ba:batda] “hakkında, konusunda”

İşaret ettiği unsurları diğer unsurlardan ayırmak suretiyle vurgulayıp sınırlandırmaktadır: *Patyşa* her bir zat hakynda gürrüň etse, oğlanam ondan pes oturmaýar diýýär (DE, 317). “Padişah her şey hakkında konuşsa da oğlan da ondan geri kalmıyor” diyor.” Dessanyň döreyiş, kämilleşiş, dürli çäklere ýaýraýyş, köp nusgalylyga eýe boluş meselelerini, çeperçilik, mazmun, millilik babatdaky aýratynlyklaryny ýüze çykarmakda belli bir netijeler almak bolýar (VG,143). “Destanın türeyiş, olgunlaşma, farklı sahalara yayılış, birçok varyantının olması meselelerini, ustalık, mazmun, millilik hakkındaki özelliklerini ortaya çıkarmakta belli sonuçlara ulaş-

şabilir.” Ýöne ol wezirleriniň geline gidip, öz ussasy *babatda* goýberen ýalňyşlygyna soň-soňlaram ökünip ýörýär (DE, 96). “İşte o vezirlerinin sözlerine kanıp, kendi ustası hakkında yaptığı yanlışlar için pişmanlık duyuyor.”

3.7. hökmünde “hakkında, konusunda, bakımından, açısından”

Bu çekim edatı “bakımından, açısından, yönünden” anlamında kendisinden önce gelen ismi vurgulayıp diğerlerinden farklı yönlerini göstermek ve karşılaştırmak suretiyle sınırlandırma işlevine sahip olduğu görülür. Bu edat ek almamış isimler ve zamirlerden sonra gelir: Ertekilerde halkyň geljege bolan ynançlary, isleg-arzuwlary gadym bir wagt bolup geçen waka *hökmünde* şöhlendirilipdir (DE, 336). “Masallarda; halkın geleceğe olan inançları, istek ve arzuları, eski zamanlarda geçen olaylar olarak bahsedilmiştir.” - Poşşy kaka, sen bu gün yzyňa dolanaýypsýň-ow diýip, ol ýetginjek sorag hökmünde sözledi. “Poşşı amca! Sen bu gün geri dönmüşsün hal diyip o ergen, soru hakkında konuştu.” (Borjakow vd, 2000: 487).

3.8. görä “-A nazaran, -A göre, uygun olarak”

Nitelik olarak unsuru yalnızca vurguladığı, işaret ettiği özelliği diğerlerinden ayırt ettiği yönüyle sınırlandırmaktadır. Kimi yerde şo (o) işaret zamirinden sonra da kullanılır: Osman pälwanyň islegine görä, ol gurruyň agzyna goýlan daşy ilki on adam, soň ýigrimi adam bolup göterip aýyrjak bolýarlar (DE, 249). “Osman Pehlivan’ın isteğine uygun olarak o eski kuyunun ağzına koyulan taşı ilk önce on adam sonra yirmi adam yerinden kaldıracak olmuş.” Ertekiçileriň aýtmagyna görä, beýleki goňşy ýurtlardanam bu ýurda raýat bolup geliberipdirler (DE, 278). “Masal anlatanlara göre diğer komşu ülkelerden bu ülkeye vatandaş olup gelmişler.”

3.9. boýunça “-A göre, uyarınca”

Nitelik olarak işaret ettiği unsuru yalnızca vurguladığı, diğerlerinden ayırt ettiği yönüyle sınırlandırmaktadır: Kerem häsiyeti boýunça *ahlak taýdan* arassa, sada kiçi göwünli, päk, ygrarly gahrymandyr (AK, 111). “Kerem nitelik bakımından ahlak bakımından temiz, alçak gönüllü, temiz, sözünde duran bir kahramandır.” Şeydip, patşanyň hökümü *boýunça* ýasawullar bu işi ýerine ýetiriberipdirler (DE, 80). “Böylelikle padişahın fermanı uyarınca muhafızlar bu işi halletmişler.”

3.10. degişli “ait, -A ait, dair, göre”

Nitelik olarak işaret ettiği ögeyi vurgulayıp aynı özellikteki varlıklardan ayırt edici unsurlarının işaret ederek sınırlandırma vazifesi görür: Ol

diňe seniň özüňe degişli taryh (KYYK, 405). “O yalnız sana ait tarih.” Bu fikir çeper *esere degişli* däl (KYYK, 411). “Bu fikir edebî esere ait deęil.”

3.11. taýdan “bakımından, açısından”

Bu kelime; Türkiye Türkçesindeki “açısından, bakımından, yönünden” anlamını taşır. İşaret ettiği unsuru, özelliği diğer özelliklerden “ayırarak, karşılaştırmak, sınırlandırmak” işlevlerine sahiptir. İsimlerin yalın hâli eki ile kullanılan bu edat, cümlede zarf görevinde kullanılır: Kerem häsiyeti boýunça ahlak taýdan arassa, sada kiçigöwünli, päk, ygrarly gahrymandyr (AK, 111). “Kerem özellik olarak; ahlak bakımından temiz, sade, alçak gönüllü, sözünün eri bir kahramandır.”

3.12. bir gadar “o kadar”

Miktar, derece, karşılaştırma, benzerlik ifadeli kullanımlarla karşımıza çıkmaktadır. Miktar ifadelerinin vurgulanıp belirli hâle getirilmiş ve sınırlandırılmış bir miktar olduğu düşünülebilir. (Salan, 2018: 66). Miktar bakımından sınırlandırma işlevinde kullanılır: Günlerde bir gün şazada Mahmyt *bir gadar* goşun birle syýahatga çykyp, Garabag tarapyga ýüz goýup, tarlaň guşuny uçuryp, keýikniň zyndan kowup geler erdi. (AK, 10). “Günlerden bir gün Şehzade Mahmut o kadar ordu ile seyahate çıkıp Karabaę tarafına yönelip tarlanın kuşunu uçurup kovaladığı geyiğin peşinden giderdi.”

3.13. ileri “ön, ileri, -dAn önce”

Aslen *il “ön” sözcüğünün yönelme durumu olan bu sözcük eski ve yeni Türk lehçelerinde bir son takı olarak ayrılma hâli eki almış sözcüklerle birlikte kullanılmıştır: Ol *bizden ileri* geldi. “O bizden önce geldi.” (Li, 2004: 245). Türkmen Türkçesinde bu edatın kullanımı az olmakla birlikte derece, karşılaştırma, öncelik-sonralık bakımından sınırlandırma işlevinde kullanılır: Tertip-düzgün diýilýän zat onuň üçin ähli zatdan ileri mukaddeslikdi (KYYK, 99). “Tertip-düzen denilen şey onun için her şeyden önce mukaddesti.” Ol öz döredijilik işini ähli zatdan ileri tutýardy. (KYYK, 255). “Onun için yaratıcılık işi her şeyden önce geliyordu.”

4. Zarf-fiil Ekleri ile Kurulan Sınırlandırma Yapıları

4.1 -alı/-eli bári “-All beri”

“Bu ek, geçmişte belli bir zaman noktasında başlayıp devam edegelmiş bir harekete ait zaman dilimini gösteren zarf-fiiller türetir.” (Kara, 2012: 100-101). “Ekin eski biçimi olan -GAll, hareketin başlangıç noktası ve sebep (amaç) gibi iki ana fonksiyonla kullanılırdı. Eski Anadolu Türkçesi döneminden itibaren –All kullanımını yanında bu ekin +dAn ay-

rılma durumu ekiyle veya beri edatıyla genişlemiş şekilleri kullanılmıştır. Günümüzde ağızlarda -AllıdAn beri / bu yana kullanımı daha yaygındır.” (Argunşah, 2011: 32). *Türkmen Dili Grameri*’nde bu ekin -gan ve -gen ekine -lı, -li eklerinin birleşmesinden oluştuğu ifade edilir. Baştaki -g ve ortadaki -n sesi tarihî süreçte kullanımdan düşmüş ve ek -All eki şeklinde günümüze gelmiştir (Borjakow vd., 2000: 440). Bu ek daha çok bāri edatıyla birlikte kullanılır. Ek fiilden isim yapma eki olan -ma, -me ekinden sonra gelirse /a/ ve /e/ sesi uzun söylenir: berme-eli > bermāli “vermeye-li”, alma-alı>almā:lı “almayalı” vb. “Ekin tek başına kullanımına klasik edebiyat eserlerinde rastlanır. -All bāri yapısı -dAn beri manasında belirli bir zaman diliminde geçen sürenin miktarını başlangıç noktası bakımından sınırlandırmaktadır. Yani, zarf-fiilin bildirdiği hareketten itibaren geçen zaman ifade edilir: - *Ol öleli bāri* indi on yıl geçdi. “-O öldüğünden beri on yıl geçti.” Türkmen Türkçesinde -All ekli zarf-fiiller, iyelik ekiyle çekimlenerek kullanılabilir. Bu kullanım, herhangi bir anlam değişikliğine yol açmaz. Men şāherden *gelelim bāri*, *heniz çayam içemok*. “-Ben şāherden geldiğimden beri daha çay dahi içmedim.” (Delice, 2010: 276).

4.2. -agada[a:gada]/-āgede [ä:gede] “-Inca”

Bu ek; -A yönelme hâli eki, -GAn sıfat-fiil eki ile +DA bulunma hâli ekinin birleşmesinden oluşmuştur. Ekin -Ip kel- yapısına -dA ekinin eklenmesi ile bu yapının zamanla -a:gada/-ä:gede şeklinde eklediği düşünülür. Kimi gramerciler ise bu yapıdaki -gA ekinin, -GAn sıfat-fiil ekinden geldiğini savunur. Türkmen gramercilerine göre bu ek diğer Türk lehçelerinde yoktur (Söyegow, 1981: 149-150). Bu zarf-fiil eki asıl fiildeki hareketin zarf-fiildeki hareketin hemen arkasından yapıldığı durumlarda kullanılır. -agada(n)/ -āgede(n) ekli zarf-fiil, Türkiye Türkçesine aktarılırken -...İr ...mAz yapısıyla karşılanır. Nātmeli?.. Aradaki gapını *depāgeden*, *gap-gacakları haramzadalarıñ başında ovratmalımı?* “-Ne yapmalı?.. Aradaki kapıyı tekmeler tekmelemez kap kacakları haramzadelerin başında parçalamalı mı?” (Delice, 2016: 277). Bu ek, herhangi bir zaman diliminde geçen sürenin miktarını bitiş noktası bakımından sınırlandırmaktadır. Ana cümledeki hareket zarf-fiildeki hareket ortaya çıkıncaya kadar sürer.

4.3. -anda/-ende “-dİktAn sonra”

-An sıfat-fiil eki ile -dAn ayrılma hâli ekinin birleşmesiyle kurulan ek soñ “sonra” çekim edatı getirilerek de kullanılır (Yıldırım, 2017: 394). Yüklemin bildirdiği hareket -AndA zarf-fiil yapısını alan fiilin gerçekleştiği anda olmaktadır. Bu ek ile belirli bir zaman diliminde geçen sürenin miktarı *başlangıç noktası* bakımından sınırlandırır. Bu kullanımlarda zarf-fiil ekinin getirildiği yapı belli bir noktadan sonra hareketin meydana

gelip gelmemesini vurgulayıp kesinleştirerek sınırlar. Ek, eklendiği fiili zaman bakımından sınırlayarak cümlede zaman zarfı tümleci görevinde kullanılır. Atşynaslar aty *görenden*, onuň haýsy ýerde derkardygyna belet bolupdyrlar. “Atşynaslar atı gördükleri andan itibaren onun nerede gerekli olacağına hakim olmuşlardır” (Dinç, 2017: 139). Yukarıdaki örnekte onun nerede gerekli olacağına hâkim olma işi atı gördükten sonra olmaktadır.

4.4. -andan/-enden “-Inca, +dAn sonra”

Ek, -An sıfat-fiil eki ile +dAn ayrılma hâli ekinin birleşmesinden oluşmuştur ve -inca, -ince manasında kullanılır. Bu ek ile belirli bir zaman diliminde geçen sürenin miktarını *başlangıç noktası* bakımından sınırlandırır. Ek kimi zaman kendinden sonra soň (sonra) edatı ile birlikte kullanılarak -dıktan, -dikten sonra manasına gelir: Bu sözleri *eşidenden soň* patyşanyň ýüregine bir howp düşüpdür (DE, 259). “Bu sözleri işittikten sonra padişahın yüreğine bir korku düşmüş.” Çörekçi sorandan soň, ol başyndan geçen wakalary aýdyp berýär (DE, 238). “Çörekçi sorduktan sonra o, başyndan geçen olayları anlatıyor.”

-AndAn eki kendisinden sonra beýläk “böyle” edatı ile birlikte belirli bir zaman diliminde geçen sürenin miktarını başlangıç noktası bakımından sınırlandırma işlevine sahiptir: Emma ýigit *çykandan beýläk* işi humar oýnamak, her dürli pussy-pujurlyk etmek bolupdyr (DE, 234). “Fakat, ergenlikten itibaren işi kumar oynamak, her türlü haltı yemek olmuş.”

4.5. -inça/-inçä “-IncaYa kadar”

Bu ek; -gan/-gen (-gın/-gin) eki ile çak/çağ “çağ” ya da çen sözcüklerinden kısalan -ça/-çe ekinin birleşmesinden meydana gelmiştir (Söyegov vd., 2000: 441). Türkmen Türkçesinde -ı:nça:/-i:nçä: şeklinde bütün ünlüleri uzun söylenen bu ek, günümüz Türkmencesinde -incaya kadar anlamını vermek için kullanılmaktadır. Ekin sonundaki uzunluğun bu anlamla alakalı olduğu söylenebilir. Türkmen gramerciler, yönelme hâli ekiyle kullanılırken *-inçaya/ -inçeye* şeklinde olan yapının sonraları aradaki koruyucu ünsüzün düşürülmesi sonucu -inça:/ -inçä: olduğunu belirtmektedirler (Delice, 280). Bu zarf-fiil eki, iyelik eklerini de alabilmektedir: görinçäm “görünceye kadar”, ölinçäň “ölünceye kadar” (Söyegov vd., 2000: 443). Bu zarf-fiil ekini alan fiil ana cümlenin yüklemine, *belli bir zaman noktasına kadar olan zaman aralığını* işaret eden “-incaya kadar” anlamında sınırlılık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. Zarf-fiildeki hareketin, yüklem bildirdiği hareketten daha önce olduğu bildirilerek zamanda sınırlama işlevinde kullanılır.

4.6. -ýança/-ýänçe “-A kadar”

-ınça/-inçä eki ile aynı işleve sahiptir. -ýan/-ýän eki ile eşitlik hâli eki -ça/-çe ekinin birleşmesinden meydana gelen bu zarf-fiil eki -ynça/-inçä zarf-fiil ekine göre Türkmen Türkçesinde daha sık kullanılmaktadır (Söyegow vd., 2000: 443). Belli bir zaman noktasına kadar olan zaman aralığını ifade eden -ýança/-ýänçe zamanda sınırlandırma işlevine sahiptir: alýançaňyz “siz alıncaya kadar”, tapýança “o buluncaya kadar” (Kara, 2012: 103).

4.7. -mAzdan (-mAdAn)

Bu zarf-fiil şekli, daha ziyade zaman bildirme görevinde ve bir edat öbeği içinde görülür (Delice, 2010: 288). Klasik Türkmen eserlerinde ekin -masdan, -mesden şekli de kullanılır (Borjakow vd., 2000: 446). Bu yapı kendinden sonra kimi yerde ozal “önce”, öňürti “önce”, öň “önce” gibi edatlarla birlikte kullanılır. Ana cümlelerin yüklemine, “-madan,-meden” anlamında sınırlılık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. Ana cümledeki hareket, zarf-fiildeki hareket ortaya çıkmadan önce gerçekleşir. “Bu zarf-fiil ekiyle meydana gelen fiilimsiler, yüklem belirlenir bir noktadan sonra kesinlikle gerçekleşemeyeceğini ifade eder. Dolayısıyla fiilimsiyle ifade edilmiş nokta sınırlandırılmış noktadır (Salan, 2018: 60). -Cogap gaytarmazıñdan ozal govı edip oylan! “-Cevap vermeden önce iyi düşün!” İnce duygulu, tāmiz yürekli ayal iñ soñkı hekayatını çaga dogrulyan öye gitmezinden baş gün öň yazıpdır. “-İnce düşünceli, temiz yürekli kadın en son hikâyesini çocuğun doğduğu eve gitmeden beş gün önce yazmış.”

4.8. -mAnka “-mAdAn önce”

Söyegow’a göre bu ek, -mAn zarf-fiiliyle -kA (<-eken) bildirme ekinin birleşmesinden oluşmuştur (Söyegow, 1981: 51). -mAn zarf-fiil ekinin sonundaki n’nin düşerek -mAkA şeklinde kullanıldığı da görülür. {-mAnka} zarf-fiil ekine iyelik kökenli şahıs eki getirilerek yapılan varyantı da kullanılmaktadır. Bu yapıya kimi zaman öňürti “önce” çekim edati da eklenir: öldürmænkañız “öldürmeden önce”, almankalar “onlar almadan önce”, başlamankañız öňürti “başlamadan önce” vb. ana cümlelerin yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanır. Göreci bābegi, başga bir adam otuza yetmænke äynek dakıpdır. “Göz bebeği körelip baska bir insan otuzuna varmadan önce gözlük takmıştır.” Yapragam cykarmanka ak gülle bürenen erikler birden-birden al seleli adamlara öwrülyärdiler. “Yaprak da çıkarmadan önce beyaz çiçeğe bürünen erikler birden beyaz sarıklı adamlara dönüyorlardı.” Ertir gün dogmanka biri Recebi yralady. “Sabahleyin güneş doğmadan önce biri Recep’i dürttü” (Hünerli, 2012: 195-196). Fiilin gerçekleşmesi belirli bir zaman noktasından önceki

zaman için söz konusudur. Yani ana cümlede gerçekleştiği bildirilen hareket fiilimsinin yer aldığı yan cümledeki yargının gerçekleştiği zamandan önce gerçekleşmiştir. Zamandaki sınır fiilimsinin yer aldığı yan cümledir.

4.9. -An badyna “-dığında, -diğinde, -r mAz”

-An sıfat-fiil eki ile badına çekim edatının birleşmesinden oluşan bu zarf-fiil eki yardımcı cümleyi sınırlandırma işlevli tümleç hâline getirir. “Fiil köküne getirilen -An sıfat-fiil eki ile arkasından gelen badyna “hem-en, derhâl” edatı ile birleşen yapı Türkmen Türkçesinde zaman zarfı tümleci görevinde kullanılır ve cümlede “-dığında, -diğinde, -r mAz” şeklinde sınırlandırma işlevinde kullanılır. Säher ukudan *oýanan badyna* ýigdekçe yz çaldy. “Genç, sabah uykudan uyanır uyanmaz iz peşine düştü.” (Dinç, 2017: 139). Yüklemin bildirdiği hareket -An badyna zarf-fiil yapısını alan fiilin gerçekleştiği andan itibaren olmaktadır. Bu ek ile belirli bir zaman diliminde geçen sürenin miktarı başlangıç noktası bakımından sınırlandırılır. Yukarıdaki örnekte iz peşine düşme işinin başlangıcı sabah uyanınca başlamaktadır.

Sonuç

Sınırlandırma işlevli dil yapılarını ele alan bu çalışmada sınırlandırma işlevli son çekim edatları ve zarf-fiil yapısıyla kurulan sınırlandırma işlevli sözcük grupları incelenmiştir. Gerek Türkiye gerekse Türkmen Türkçesinde edatların ve zarf-fiil yapıları çeşitli bakımlardan sınıflandırılmış, yorumlanmış ve farklı bakış açılarıyla incelenmiştir. Bu çalışmada da gramercilerin çok fazla değinmediği edat ve zarf-fiil yapılarının Türkmen Türkçesindeki sınırlandırma işlevlerine değinilmiştir. Sınırlandırma; süre, zaman, mesafe, nesne gibi çeşitli unsurlarda gerçekleşmektedir. Türkmen Türkçesinde bu sınırlandırma zamanın başlangıç, bitiş; başlangıçla bitiş arasındaki zaman bakımından ve işaret edilen unsurların sınırlandırılması bakımından olmaktadır. Çekim edatlarıyla kurulan sınırlandırma işlevli yapılarla zaman, başlangıç ve bitiş bakımından sınırlandırılabilir. Ek ve çekim edatıyla kurulup sınırlandırma işlevi gören yapılarda daha çok -dAn ayrılma hâli eki kullanılır. Türkmen Türkçesinde zamanın başlangıç noktasını sınırlandıran dil yapıları, zamanın bitiş noktasını sınırlandıran yapılara göre sayıca daha fazladır. Ek ve çekim edatıyla kurulan zamanın bitişini gösteren sınırlandırma yapılarında daha çok +A yönelme hâli eki kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesinde çeşitli unsurların vurgulanarak ya da karşılaştırılarak değıli, boyunca, hökmünde gibi ve -A göre, -dAn başga gibi birlikte kullanıldıkları unsurları vurgulayıp diğerlerinden ayırarak veya karşılaştırarak sınırlandıran hâl ekleri ve çekim ve bağlama edatlarından oluşan farklı dil yapıları mevcuttur.

İşaretler

: uzunluk gösterir.

A a,e ünlülerini gösterir.

ä Açık e sesi.

I ı, i ünlülerini gösterir.

U u,ü ünlülerini gösterir.

y Türkmen alfabesindeki ı sesi.

ý Türkmen alfabesindeki y sesi.

ň nazal n sesi.

w Türkmen alfabesindeki v sesi.

Taranan Eserler

AK: Durdyýewa, Amangül (2004). *Asly-Kerem*. Türkmenistanyň Milli Medeniýet «miras» Merkezi Türkmenbaşy Adyndaky Türkmenistan Milli Golýazmalar Instituty, Aşgabat: Myras.

DE: Geldiyewa, Şirinjemal. (2006). *Türkmen Halk Ertekileri* (Durmuş Ertekileri), Türkmenistanyň Milli Medeniýet «miras» Merkezi Türkmenbaşy Adyndaky Türkmenistan Milli Golýazmalar Instituty, Aşgabat: Miras.

KYYK: Tagan, Atacan (2006). *Kırk Yylda Yazylan Kitap*, Aşgabat: Ilym.

VG: Seýidow, Nury (2005). *Warka-Gülşa*, Türkmenistanyň Milli Medeniýet «miras» Merkezi Türkmenbaşy Adyndaky Türkmenistan Milli Golýazmalar Instituty, Aşgabat: Miras.

Kaynakça

- A. Borjakow, M. Saryhanow, M. Söyegow (2000). *Türkmen Diliniň Grammatikasy*, Morfologiya. Aşgabat.
- Alkaya, E. (2007). *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar*. Elazığ: Manas Yayıncılık.
- Argunşah, M. (2011). “Türkçede Zarf-fiil Eklerinin Durum Ekleriyle Kalıplaşması”. *Turkish Studies*, 6(1), 55-68.
- Azymow P., Sopyýew G., Çöňňäýew Y. (1992). *Türkmen Dili*. Aşgabat: Magaryf.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Berkil, Ö. Semih (2003). *Türkmen Türkçesindeki Edatlarla Türkiye Türkçesindeki Edatların Karşılaştırmalı Analizi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford University Press.

- Coşkun, V. (2000). “Tarihî Türk Lehçeleri ve Özbek Türkçesinde Zaman ve Mekânda Sınırlama Görevi Üstlenen Yapılar”. *Türk Dilleri Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 429-438.
- Delice, T. (2010). *Türkmen Türkçesi Fiil*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
- Deny, J. (2012). *Türk Dil Bilgisi*. (Çev. Ali Ulvi Elöve), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2002). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Garahanow, S., Garryyewa, O., Çaryýarowa, D. (2009). *Türkmen Dili*. Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşirýat Gullugy.
- Gülensoy, T. (2000). *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1992). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Hünerli, B. (2012). *Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde Zarf-fiiller*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırklareli: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı.
- Kara, M. (2012). *Türkmen Türkçesi Grameri*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Li Yong-S. (2004). *Türk Dilinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Öner, M. (2011). “Türkçede Çekim Edatlarının Karşılaştırma ve Sınırlandırma Bağlantıları”. *Türkçe Yazıları*, 39-47.
- Salan, E. (2018). *Eski Anadolu Türkçesinde Sınırlandırma Yapıları*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Salan, E. (2014). “Türkçede Bir Gramerleşme Örneği: -soñ < soñ”. *Dil Araştırmaları*, 14(2), 97-117.
- Söyegow, M. (1981). *Türki Dillerin Günorta-Günbatır Toparlarında Hal İşlikler*. Aşgabat: İlim.
- Yıldırım, H. (2017). *Türkmen Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*. Ankara: Sonçağ Yayınları.

Extended Summary

Unlimited human life and thought make all kinds of elements in nature available by limiting the various elements that fall within the scope of the world of thought such as human, time, space, quantity and environment according to their own characteristics. In the language, the limitation may be the limitation of the beginning or end point of any element, or the limitation of some elements by distinguishing them from others by emphasizing or comparing them. Limitation can be seen as the language appearance of human thought, perspective and character. It is seen that the restriction structures that are active in Turkmen Turkish have very different morphological features. Some of them may limit a single point or element, while others may limit two different points, starting and ending. Structures that delimit an element or point are usually in the form of additional or prepositional form, whereas structures that delimit two different points, beginning and end, are in the form of additional or gravitational prepositions. It is seen that different suffixes can be used with the delimitation function in Turkmen Turkish. In addition to the presence of the case, cause, time, separation, purpose, interest in addition to different functions such as the delimitation function in the sentence can also perform.

Structures that limit the starting point, ending point, or any element by emphasizing and separating it from the others without the beginning and ending point are either the state suffix, the adverbial-verb affix, or the conjugation preposition or the binding preposition. The structures that restrict the beginning and ending point of the same element are the structures made up of two different elements consisting of state suffix, adverb-verb suffix or conjugation preposition.

In Turkmen Turkish, inflectional prepositions are met with the term “Söz soňy Kömekçiler”. They describe the time, place, direction, reason and purpose of the thought emerging in the sentence with the word to which it is attached. Spoken words expressing time are words such as “prepositions” ñ “before”, *soň* “after”, *owal* “before”, abbreviated “before”, first “since”, *çenli*, value “until -A”. In Turkmen Turkish, the abundance of both the post-inflectional prepositions and the adverb-verb structures used with the delimit function as in other Turkish dialects is striking. Turkmen Turkish Turkey seen that the limiting function used with some gerund structure as in Turkish. It is seen that some adverbs-verbs are also used with prepositions in the delimit function (-andan /-enden öň, -andan / -enden soň etc.). Adverbial-verb structures with restrictive function are also included in this study.

In this study, which focuses on language structures with delimitation functions, the final grammatical prepositions with limitation functions and word groups with delimitation functions established with the adverb-verb structure are examined. Both Turkey and Turkish Turkmen classified in a variety of prepositions and gerund structure maintenance, interpreted and interpreted from different perspectives. In this study, the limitations of prepositional and adverb-verb structures in Turkmen Turkish which are not mentioned by grammarian are mentioned. Delimitation; time, time, distance, object. In Turkmen Turkish, this limitation begins, ends; the

time between the start and the end and the limitation of the indicated elements. In structures with limitation functions established with gravitational prepositions, the beginning of time is limited as a result of limiting the starting point with the suffixes and the end point to the prepositional gravitation.

Both Turkey and Turkmen Turkish prepositions and gerund structures classified in several ways, interpreted and analyzed from different perspectives. In this study, the delimitation functions of preposition and adverbial-verb structures, which grammarians do not mention much, are mentioned in Turkmen Turkish. Limitation; It takes place in various factors such as duration, time, distance, object. In Turkmen Turkish, this limitation is the beginning and the end of time; It is in terms of the time between the start and the end and the limitation of the points indicated. Time can be limited in terms of beginning and ending with constraint functional structures established with inflectional prepositions. In structures that are set up with the suffix and inflection preposition and serve as a constraint, the separation state suffix +dAn is used more. In Turkmen Turkish, language structures that limit the starting point of time are more numerous than those that limit the end point of time.